

DIŞ YARDIM NEDİR? NİÇİN YAPILIR?*

Yrd. Doç. Dr. Erdal ARSLAN¹ - Arş. Gör. Kerem KİPER²

Öz

Dış yardımlar genel olarak bir ülke veya uluslararası bir kuruluş tarafından, başka bir ülkeye veya uluslararası kuruluşa, iktisadi ve sosyal kalkınmayı teşvik, demokrasi ve insan haklarında iyileştirme, sosyal eşitlik, acil durumlarda temel ihtiyaçları karşılama vb. amaçlarla verilen bağışlar, krediler ve borçlar olarak tanımlanır. Bu etkileşim esnasında genellikle gelişmiş ülkeler, yardımı veren ülke konumunda iken gelişmekte olan ülkeler ise yardımı alan ülke konumunda bulunurlar. Dış yardımlar, yaklaşık 70 yıldır artarak varlığını sürdürmekle beraber günümüzde milyarlarca dolarlık bir hacim kazanmıştır. Günümüzde küresel bir mesele hâline gelen dış yardımın yolu her ne kadar iyi niyet taşları ile örülmüş olsa da bu yardım gösterisinin çevrelediği hem mali hem de ahlaki açıdan zorlu sorunlar hatırı sayılır birer tartışma konusu olmuştur. Çoğu zaman merhametin ta kendisi gibi sunulan dış yardım, yardım etmekten çok zarar vermekte, alıcılardan çok verenlerin yararına olmaktadır. Başka bir deyişle, dış yardım problemin çözümünden çok nedeni gibi görülmektedir (Amin'den aktaran Sogge, 2003).

Anahtar Kelimeler: dış yardım, kalkınma yardımları, ekonomik büyüme, az gelişmişlik, tasarruf açığı.

* Bu çalışmanın daha dar kapsamlı hâli, 8. Uluslararası Halil İbrahim Buluşmaları Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisat Bölümü. erdalarслан@osmaniye.edu.tr

² Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisat Bölümü. keremkiper@osmaniye.edu.tr

WHAT IS FOREIGN AID? WHY IS IT EXECUTED?

Abstract

Foreign aids, generally, are defined as donations, credits and debts handed out by a country or by an international organization to another country or international organization in order to promote the economic and social development, enhancements in democracy and human rights, social equality or to provide the general requirements in emergency etc. Developed countries are generally considered as the aid providers and developing countries as the aid receivers during this interaction. Foreign aids have been subsistent for approximately 70 years in an increasing manner, and today they have a volume of billions of dollars. Although the path of foreign aid is paved with goodwill, the financial and ethical problems surrounded by this exhibit of aid have been remarkable debate issues as foreign aid has recently become a global problem. Foreign aid is generally presented as an act of compassion and mercy, but it results with harm rather than aid, and mostly in favor of aid providers instead of the receivers. In other words, according to Amin foreign aid is considered as the reason of problem instead of the solution of it (as cited in Sogge, 2003).

Keywords: foreign aid, development assistance, economic growth, underdevelopment, saving gap.

1. Giriş

Türk Dil Kurumunda yardım sözcüğü beş şekilde tanımlanmıştır. İlki, “Kendi gücünü ve imkânlarını başka birinin iyiliği için kullanma”dır; ikincisi “Bir ülkeye bağış veya ödünç olarak verilen para ve ihtiyaç maddeleri”dir. Diğer üç tanım ise “Etki”, “Bağış” ve “Katkı” olarak ifade edilmiştir (TDK, 2006). Dış yardımın gerekçesi, yoksullukla mücadele etmek veya yardım alan ülkenin kalkınması için yetersiz olan kaynaklarına takviye yapmak şeklinde ortaya konulduğunda itiraz edilecek bir durum yoktur. Ayrıca doğal felaket, deprem ve açlık gibi hâllerde yapılan yardımların faydasına da herkes inanmaktadır. Dış yardım konusunda yapılması gereken esas tartışma, kalkınma amaçlı dış yardım alan ülkelerin kalkınma sürecinin dış yardımdan nasıl ve ne yönde etkilendiği olmalıdır (Dursun, 2006, s. 2). Dış yardımların bir bağımlılık ilişkisi yarattığını savunan çalışmacılara göre, az gelişmiş ülkelerin problemleri yardım alımından sonra daha da artabilmektedir.

21. yüzyılın başında dış yardım yapan ülkeler ve ilgili kurumlar açısından ise dış yardımlar üç temel amaca dayanmaktadır (Sogge, 2002, ss. 7-8):

- Maddi zenginliği; ekonomik büyümeyle, kamusal altyapının iyileştirilmesiyle ve temel sosyal hizmetlerin sağlanmasıyla arttırmak,

- Ekonomiye ve hukuku geliştirmek, dürüst ve demokratik sorumluluğa sahip kurumlarda iyi yönetimi teşvik etmek ve aynı zamanda bunun için sivil ve siyasi hakları iyileştirmek,
- Çevresel şartların olumsuz gelişimini tersine çevirmektir.

Radelet'e (2006) göre ise dış yardımlar genellikle iktisadi kalkınmayı sağlayacak dört temel amaçtan birini veya birkaçını karşılamak için tasarlanırlar. Bu amaçlar;

- Altyapı yatırımları yaparak, tarım gibi üretken sektörleri destekleyerek veya teknolojik atılımlar yaparak ekonomik büyümeyi canlandırmak;
- Eğitimi, sağlığı, çevreyi ve sosyal politikayı iyileştirmek;
- Afetler ve insani krizler gibi durumlarda, gıda ve diğer yaşamsal maddelerin temini esnasında karşılaşılabilecek güçlükleri ortadan kaldırmak;
- Ekonomileri krizlere karşı korunaklı hâle getirerek istikrarı sağlamak.

Ancak dış yardımların esas amaçlarının daha farklı olduğuna dair birçok görüş bulunmaktadır. Dünya çapında sürdürülebilir bir demokrasiyi savunan The International Institute for Democracy and Electoral Assistance'nin (International IDEA) Genel Sekreteri Vidar Helgesen (2011), Arap Baharı'nı değerlendirdiği yazısında bölgeye yıllardır yapılan kalkınma yardımlarının ülkelerdeki demokrasiyi geliştirmek yerine despot yöneticileri güçlendirdiğini ifade etmiştir.

Dış yardımların ülkelerin kalkınma süreçlerine ve ülkelerdeki kurumlara olumsuz etki yaptığına dair ampirik çalışmalar da mevcuttur. Knack (2004), 1975-2000 yılları arasında yardım alan birçok ülkede, dış yardım-demokratikleşme ilişkisini test etmiştir. İki farklı demokratikleşme indeksi ile iki farklı yardım yoğunluğu indeksi kullanan yazar, çalışmanın sonucunda dış yardımların demokrasiyi geliştirdiğine dair bir kanıt bulunamadığını belirtmiştir. Ayrıca Knack (2004), sonuçların Soğuk Savaş sonrası dönem (1990-2000) için de geçerli olduğunu söylemiştir (s. 251).

Gelişmemiş ülkelerin dış yardımlar vasıtasıyla kalkınmasıyla ilgili son derece sınırlı kanıtın olduğunu söyleyen Rajan ve Subramanian (2007) ise bir ülkenin aldığı dış yardım miktarının arttıkça imalat sektörünün gayrisafi yurt içi hasıladaki (GSYH) payının azaldığını bulmuşlardır. Buna göre, alınan yardımlar/GSYH oranındaki %1'lik artış, imalat sektörü üretimi/GSYH oranını %0,2 ile %0,3 arasında azaltmaktadır (s. 322).

Djankov, Montalvo ve Reynal-Querol (2008), zengin doğal kaynaklara sahip olan ülkelerin yaşadığı sıkıntılara atıf yapan “kaynak laneti” (resource curse) kavramının, dış yardımlar için de geçerli olup olmadığını sınımlşlardır. 1960-1999 yılları arasında 108 ülkeyi kapsayan panel çalışmasının sonucunda resmî kalkınma yardımlarının demokratik kurumlar üzerinde olumsuz etkisinin olduğunu bulmuşlardır. Çalışmacılara göre, dış yardımlara bağımlı hâle gelmek, demokratik kurumlarda bozulmalara yol açmaktadır. Ayrıca petrole sahip olmanın, politik kurumlar üzerinde meydana getirdiği talihsizlik (lanet) ile kalkınma yardımlarının oluşturduğu talihsizliği kıyaslayan yazarlar, resmî kalkınma yardımlarının daha olumsuz sonuçlara yol açtığını bulmuşlardır (s. 169).

Dış yardımlar ile ekonomik büyüme ve kalkınma arasında pozitif yönlü bir ilişki olmadığına dair yapılan çalışmaların sonuçlarını Radelet (2006) şöyle özetlemiştir:

- Yardımlar kolaylıkla limuzinler, başkanlık sarayları gibi harcamalarla israf edilebilir ya da yolsuzluğa yol açabilir.
- Yardımlar, kötü yönetimlerin iktidarda kalmasının devamlılığını sağlayabilir.
- Yardım alan ülkelerin nitelikli iş gücü eksikliği, zayıf altyapı ya da kısıtlı ulaşım ağı gibi dezavantajlarından dolayı yardım kaynakları etkin bir şekilde kullanılamayabilir.
- Yardımlar, yurt içi tasarrufları azaltabilir (s. 9).

Ekonomik bakımdan az gelişmiş ülkelerin kalkınması, 1940’lı yıllardan beri dünya politikasının ve uluslararası ilişkilerin önde gelen sorunlarından birisi olmuştur. Bu sorunun çözümlenmesi için uygulanan kalkınma politikalarında ise dünyada yaşanan sosyal, politik ve ekonomik olaylara paralel olarak farklılıklar oluşmuş, kalkınma ile ilgili çeşitli modeller ortaya çıkmış, günümüzde ise bu modellerden birçoğu geçerliliğini yitirmiştir. Ancak dış yardım konusu, devam eden etkinlik tartışmalarına rağmen bir yoksullukla mücadele yöntemi olarak günümüzde de varlığını sürdürmektedir (Karagöz, 2010, s. 2).

Dünyanın dış yardımlarla asıl manada tanışması İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD) tehdit olarak gördüğü Sovyetler Birliği’ne karşı başlattığı dış yardım programını uygulamaya koymasıyla başlamıştır. Truman’ın kararıyla ve daha sonra Marshall’ın önerileriyle Avrupa’nın

değişik ülkeleri askerî ve ekonomik ağırlıklı ABD yardımı almaya başlamıştır. 1950'lerin ilk yıllarında Marshall Planı bağış yardımı programından yararlanarak oldukça hızlı bir ekonomik gelişme gösteren Batı Avrupa ülkeleri, savaş öncesi dönemdeki üretim düzeylerini yakalayıp hatta bu seviyeleri geçerek sayıları gittikçe artan az gelişmiş ülkelere yardım yapabilecek duruma gelmişlerdir. Sovyetler Birliği'nin yardımları da spesifik ve stratejik projelere yönelik bir özelliğe sahiptir. Soğuk Savaş'tan dolayı Sovyetlerin seçtiğı projeler genellikle Batı Bloku'nun reddedilmesini amaçlamıştır (Doğan, 2006, s. 125). 1980'lerden itibaren ise ABD yardımlarının en büyük iki alıcısı İsrail ve Mısır olmuştur (Radelet, 2006, s. 6). İsrail, aldığı yardımlarla ekonomik kalkınma noktasında gelişme göstermiş olmasına karşın insani değerler açısından bakıldığında bu yardımların işe yaramadığı açıktır. Mısır'da ise Arap Baharı sonrası ortaya çıkan siyasal değişim, yine ABD'nin yardımları sayesinde yerini yeni bir diktatörlüğe bırakmıştır. Bunlara ilaveten, 2002 yılından sonra Irak'a yapılan ciddi boyuttaki ABD yardımları ise ne bir ekonomik kalkınmaya ne de bir demokratik gelişmeye imkân sağlamıştır. Aksine, Ortadoğı'ya dışarıdan yapılan yardımlar, her gün onlarca insanın öldüğü bir coğrafya oluşmasına sebep olmuştur.

Ülkemizde dış yardımların gelişim sürecine baktığımızda ise Türkiye'nin 1940'lı yıllardan bu yana dış yardım alan, 1980'li yıllarda ise aynı zamanda dış yardım yapmaya başlayan bir ülke konumuna geldiğini görüyoruz. İlk kez 1985 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla (85/9573 sayılı karar) Gambia, Guinea, Guinea Bissau, Mauritania, Senegal, Somali ve Sudan ülkelerine yapılan ve kurumsal kapasite inşasına yönelik olan yardımlar ile başlayan Türkiye'nin dış yardımları daha sonra birçok alana yayılarak devam etmiştir (Karagöz, 2013, s. 326). Türkiye, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren başta Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Türk Cumhuriyetleri, bölge ülkeleri ve İslam Kalkınma Konferansı Teşkilatı üyesi ülkeler olmak üzere, ekonomik olarak az gelişmiş ülkelerin kalkınma çabalarına katkı sunmak amacıyla kendi imkânları çerçevesinde finansman yardımı ve kredi desteğı gibi çeşitli ayni ve nakdi yardımlar yapmaktadır. Türkiye'nin dış yardımlarının özellikle son 10 yılda yaklaşık 30 kat arttığı gözlenmektedir. 2003 yılında 76 milyon dolar Resmî Kalkınma Yardımı (RKY) yapan Türkiye, 2013 yılında RKY miktarını 3,3 milyar dolara çıkarmıştır. 2013 yılı itibarıyla Türkiye'nin toplam dış yardımı ise 4,3 milyar doları aşmıştır. 150'yi aşkın ülkeye yardım eden Türkiye, 2011 ve 2012 yıllarında dünyada dış yardımlarını en çok artıran ülke sıfatını almış, Dünya Gıda Programı tarafından da "yükselen donör" olarak nitelenmiştir (T.C. Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, 2014).

İktisadi açıdan bakıldığında gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarını gerçekleştirmek için kendiliğinden veya dışarıdan motive edilmeleri gerektiği öne sürülebilir. Bu bağlamda, sermaye birikimi sorunu yaşayan ülkeler için dış yardımlar, iktisadi büyümeyi sağlamada önemli bir kaynak olarak görülmektedir. Bu dış yardımlar, doğrudan bir ülke tarafından verilebileceği gibi, çeşitli ülkelerin bir araya gelip oluşturdukları uluslararası finansman kuruluşları tarafından da verilebilir. Ancak alınan dış yardımların kalkınma odaklı kullanılması ve miktar olarak ülkenin ekonomik bağımsızlığını ortadan kaldıracabilecek boyutlara ulaşmamasına dikkat edilmelidir.

Yapılan yardımlar, genellikle harcanması serbestçe mümkün olan nakit niteliğinde değildir. Yardım fonları, çoğunlukla, bu fonları veren ülkeden belirli satınalmalar için kullanılmak zorunda olduğundan ekonomik ve teknik amaçlı yardımın dünya ticaretinde rekabet aksatan niteliği dikkatleri çekmiştir (Başak, 1977, s. 1). Bununla beraber yardım yapan ülkelerin dünyadaki güç dengelerini gözetererek kendilerine bağımlı politik ilişkiler ile yeni ekonomik pazarlar açabilme gayretleri de açıkça görülmektedir. Böylelikle kendi kalkınma süreçlerini tamamlayamamış ülkelerin bile diğer ülkelere kalkınma yardımı yapmalarının amaçları daha anlaşılabilir hâle gelmektedir.

Beş bölüm içerisinde derlenen çalışmamızın bundan sonraki bölümünde dış yardımın tanımı yapılacak, üçüncü bölümde ise dış yardımın öneminden bahsedilecektir. Dördüncü bölümde dış yardım türleri beş alt başlık hâlinde incelenecek, sonuçlar ise beşinci bölümde verilecektir.

2. Dış Yardımın Tanımı

Kalkınma Yardımları Komitesi (Development Assistance Committee-DAC) dış yardımı şöyle tanılamaktadır: “Devletler, yerel hükümetler ve diğer idari ajanslar gibi resmî organizasyonlar tarafından ekonomik kalkınmayı ilerletmek ve gelişmekte olan ülkelere refah düzeyini arttırmak amacıyla başka bir ülkeye, sivil toplum örgütlerine ve uluslararası organizasyonlara en az %25’i hibe olarak verilen resmî kalkınma yardımlarıdır” (OECD’den aktaran Üçkuş ve Kendirci, 2012, s. 61). Kalkınma Yardımı Komitesi, dış yardımın amacını kalkınma güçlüğü çeken ülkelere destek olmak ve o ülkelerin refah seviyesini arttırmak şeklinde belirlediği için askerî yardımlar gibi kalkınma yardımının dışına çıkan yardımları tanıma dâhil etmemiştir.

Dış yardım yapan ũlkelerin, yardım yapacakları ũlke tercihlerine bakıldığında ekonomik çıkarlar, politik öncelikler ve coğrafi yakınlık gibi faktörleri ön planda tuttıkları görölmektedir. Bir ulusal politika aracı olan dış yardımlar, 18. yüzyıldan itibaren önem kazanmış, 19. yüzyılda ise özellikle Avrupada, artan askerî kaygularla birlikte kesintili olarak devam etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda ABD, Avrupalı müttefiklerine önemli miktarda ödünç kaynak sağlamış, bunlar daha sonra hibeye dönüŐtürölmüŐtür. 1943-1946 yıllarında faaliyet gösteren Birleşmiş Milletler Yardım ve Rehabilitasyon İdaresi (UNRRA) dış yardımlara yeni bir içerik kazandırmıştır. Bretton Woods Sistemi sonucu kurulan Dünya Bankası (WB) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) da dış yardımlar konusunda önemli roller üstlenmişlerdir.

Mevcut yardım sistemlerinin ve modellerinin temelleri ise yardım veren ũlkelerin katılımıyla az gelişmiş ve gelişmekte olan ũlkelere destek sağlamak amacıyla olduğu ileri sürölerek 13 Ocak 1960 tarihinde kurulan Kalkınma Yardımları Grubu (Development Assistance Group-DAG) ile atılmıştır. Bu grup, yardım veren ũlkeler arasındaki işbirliğini arttırmayı ve yardımlarla ilgili kurumsal gelişimi sağlamayı amaç olarak belirlediğini ilan etmiştir. Grup, Eylül 1961'de Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) çatısı altına girmiş ve Kalkınma Yardımları Komitesi (DAC) adını almıştır. Komitenin çalışma konuları; yardımların tanımlanması, yardım veren ũlkeler arasında koordinasyonun sağlanması, üye ũlkelerin yardım sistemleri ve yardımların etkinliğinin artırılması gibi konulardır (ÜkuŐ ve Kendirci, 2012, s. 60).

Dünyamızın temel sorunlarından biri olan gelişmiş ve az gelişmiş ũlkeler arasındaki ekonomik ve sosyal uçurumlar, tüm açıklığıyla önümüzde durmaktadır. Bu farkları kapatmak ya da hiç değilse iyice açılmasına engel olmak, tüm insanlığın görevi olmuştur. İktisadi açıdan bunun gerçekleşmesi, az gelişmiş ũlkelerin gerçekleştirecekleri millî gelir artış hızının, gelişmiş ũlkelerce gerçekleştirilen büyüme oranını geçmesi ile olanaklıdır. Bu hedefe erişmek çok gerçekçi durmamaktadır, çünkü çok yüksek bir büyüme hızı gerektirmektedir (Başak, 1977, s. 11). Günümüzde gelişmiş ũlkelerden gelişmekte olan ũlkelere doğru bir kaynak aktarım yöntemi olarak kullanılan dış yardımların da bu hedefe ulaşmak için kullanıldığu ileri sürölmektedir.

Dış yardımın tanımı ve önemi, yardıma taraf olan ũlkeler için aynı değildir. Yardım veren ũlkeler açısından söz konusu olan, sağlanan yardım kaynaklarının alternatif maliyeti ile geri ödemeler arasındaki farktan doğan ekonomik

kayıptır. Yani yardım nedeniyle ülkeye yüklenen mali yüküdür. Bu bakımdan, geri ödemelerin yanında, yardımın ticari ve ekonomik açıdan oluşabilecek yan etkileri de dikkate alınmalıdır. Yardım alan ülkeler için ise bakış açısı, söz konusu yardım kaynaklarının ekonomiyeye maliyeti ile sağladığı büyüme arasındaki farktır. Yardımın önemi, gerçekte kalkınmaya sağladığı katkı ile ilgilidir (Başak, 1977, s. 12).

Gelişmekte olan ülkelerin kendi kaynaklarıyla kalkınma çabalarının yarattığı güçlükler, onları ithalat yapmaya yönlendirmektedir. Sürekli ithal girdi temin ederek kalkınma sürecine giren ülkeler, ithalat masraflarını karşılama gücüne çekebilirler. İthalatın finansmanı, ihracat gelirleriyle karşılanmalıdır, ancak bilindiği üzere, gelişmekte olan ülkelerin ihracat yapısı, tarım ürünleri ve madenler gibi birincil maddelerden oluşmaktadır ve bu ürünlerin katma değeri düşüktür. Ayrıca sanayileşmiş ülkelerin uyguladıkları ticaret politikaları da gelişmekte olan ülkelerin dış ticarettten kazançlı çıkmasını güçleştirmektedir.

Neticede dış yardım, bir ülke veya uluslararası kuruluşun bir başka ülkeye hibe veya tavizli kredi şeklinde aktardığı kaynaklar olarak tanımlanabilmektedir. Dünya ülkeleri arasındaki kalkınmışlık farkları, “daha fazla” kalkınmış ülkelerin, “daha az” kalkınmış ülkelere yardım yapması durumunu ortaya çıkarmıştır. Dış yardımı veren ülkeler genellikle sanayileşmiş veya milli geliri görece yüksek olan ülkelerken dış yardım alanlar ise genellikle gelişmekte olan ülkelerdir. Yardımı veren uluslararası kuruluşlar ise başta Dünya Bankası, IMF ve Birleşmiş Milletler (BM) sistemi olmak üzere uluslararası kalkınma bankaları, fonlar veya vakıflardır.

3. Dış Yardımın Önemi

Ekonomik olarak az gelişmiş ve düşük bir kalkınma seviyesindeki ülkelerde sermaye kıt bir üretim faktörüdür ve bu ülkelerde genellikle daha sığ sermaye piyasaları vardır. Bu sebeplerden dolayı sermayenin kirası yüksektir. Her ne kadar bazı üretim alanlarında yatırım yapmak oldukça kârlı ise de bu alanlarda üretim yapabilmek için gerekli olan altyapı yatırımlarının tamamlanması, üretkenliğe geçiş süresini uzatabilmektedir. Ancak şüphesiz iletişim, ulaştırma, enerji, sulama gibi altyapı yatırımları, kalkınmaya katkı sağlayıp pozitif dışsallıklar doğurabilecektir. Fakat bu yatırımları gerçekleştirmenin büyük maliyetleri vardır.

Dış yardımın önemi, dış yardıma yer vermiş olan ekonomik büyüme-kalkınma kuramları içerisinde de araştırılabilir. Bu kuramların en önemlilerinden biri olan Harrod-Domar Modeli, büyümenin temel etmeni olarak yatırımları görmektedir.

Model, gelişmiş ekonomilerde tam istihdam düzeyini gerçekleştirmek için gelir, tasarruf, yatırım ve üretim arasında sağlanacak dengeyi ortaya koymaktadır (Başak, 1977, s. 20). Harrod-Domar Modeli'nin esas amacı, gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelerin kalkınma sorununa çözüm getirmek olmasa da bu model, dış yardımın ekonomik kalkınma için gerekli bir unsur olduğunu savunan iktisatçılar için önemli bir kuramsal dayanak oluşturmuştur.

Kalkınma kuramları içinde dış yardıma önem veren diğer bir tanesi, Rosenstein-Rodan'ın geliştirdiği “Güçlü İtiş Kuramı”dır. İkinci Dünya Savaşı sonrası Doğu Avrupa Devletleri ile ilgili yapılan çalışmada ortaya konulan bu modelde; üretim, talep ve sermaye miktarlarının azlığından yola çıkarak gelişmekte olan ülkelerin kalkınma yolunda etkili bir atılım yapabilmeleri için sanayileşmeleri gerektiği ve oluşturulacak pozitif dışsallıkla dünya ekonomisinin de olumlu etkileneceği sonucuna varılmıştır (Üçkuş ve Kendirci, 2012, s. 58). Kurama göre, bir ülkeye yapılan dış yardımları belirli dönemlerde büyük ölçüde arttırmak, kalkınma hızını eskiye göre daha fazla arttıracaktır. Görüşün dayandığı ana fikir ise birçok üretim faaliyetine birlikte başlanmasıyla her üretim faaliyetinin diğerlerine pazar oluşturacağı, böylece sektörler arası ilişkilerde darboğazlar, yani büyümeyi yavaşlatıcı tıkanıklıklar meydana gelmeyeceğidir (Başak, 1977, s. 21). Aynı anda yapılan birçok kalkınma yatırımıyla ekonomik büyüme sağlanabilir. Ancak bunun finansmanı zor olduğu için dış kaynağa ihtiyaç duyulmaktadır.

“Güçlü İtiş Kuramı”na benzer bir yaklaşım da “Asgari Çaba Kuramı”dır. Leibenstein'in ortaya attığı bu kurama göre, nüfus artışıyla meydana gelen sorunların çözülmesi ve kalkınmaya bir ivme kazandırmak için asgari düzeyin üstünde bir kalkınma çabası gerekmektedir. Eğer sadece kişi başına gelir düzeyinin yükselmesiyle tasarruf edilen miktar artıyorsa tasarruf oranının büyüyebilmesi için kalkınma hızının, nüfus artışı hızından büyük olması gerekir. Sürdürülebilir bir kalkınma sürecinin oluşmasını sağlayacak asgari çabanın gerçekleşmesinde ise dış yardımlar etkin bir rol oynayabilmektedir (Başak, 1977, s. 22).

Gelişmekte olan ülkelerin içinden geçtiği iktisadi kalkınma süreci Rostow'un “Tarihsel Büyüme Aşamaları Kuramı”nda ifade ettiği “Kalkış Aşaması”na gelinmesini sağlamaktadır. Bundan bir önceki adım, yani kalkışa hazırlık olan “Kalkışa Geçiş Aşaması”nda, toplumun sürekli bir gelişme için kendiliğinden veya dışsal güçler tarafından motive edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, sermaye birikimi ve tasarruf sorunu yaşayan gelişmekte olan ülkeler için dış yardımların iktisadi büyümeyi etkilediği ortaya konulmaktadır (Üçkuş ve Kendirci, 2012, s.

58). Rostow'un ileri sürdüğü bir diğer kavram ise "kendi kendini sürdürebilen büyüme"dir. Burada esas önemli nokta, gelişmekte olan ülkelere yapılan dış yardımların kesilmesi durumunda da bu ülkelerin istenilen büyüme hızını devam ettirmeleridir, yani kalkınma politikasının temel hedefi, büyüme trendinin sürdürülebilirliğidir. Dış yardımların kuramsal olarak esas amacı da budur.

Kalkınma için gerekli olan yatırımların yapılabilmesinde, yeterli tasarruflara ihtiyaç duyulduğunu, önde gelen büyüme-kalkınma modelleriyle belirttik. Vurgulanması gereken bir diğer önemli nokta ise bu tasarrufların mevcut olmaması ve oluşturulamaması durumunda ulusal gelirin düşük seviyede kalmasının devamlı hâle gelebileceğidir. Ragnar Nurkse'nin "kısır döngü" yaklaşımında; tasarruf gelirin, gelir de yatırımın bir fonksiyonu olarak alınmış ve düşük gelir, düşük tasarruf, düşük yatırım ve tekrar düşük gelir seviyesinin oluşturduğu döngüye "yoksulluk kısır döngüsü" denilmiştir. Bu yaklaşımda dış kaynakların gelişmekte olan ülkelere yönlendirilmesi, kısır döngüyü kırmak için bir çözüm yolu olarak ileri sürülmüştür.

Buraya kadar kısaca özetlediğimiz kalkınma-büyüme kuramlarının hepsinde dikkat çeken ortak bir özellik vardır. Bu özellik, kolayca anlaşılacağı üzere, bahsi geçen kuramların yatırımlara verdikleri önemdir (Thorbecke, 2000, s. 31). Yurt içi tasarrufların yatırımları finanse etmekte yeterli olmayışı, yatırım-tasarruf açığının oluşmasına yol açmaktadır. Böylece yatırımların yapılabilmesi dış tasarruflarla mümkün olacaktır. Marjinal tasarruf eğiliminin ortalama tasarruf eğilimini geçmesi durumunda belirli bir süre sonra yatırımlar iç tasarruflarla finanse edilebilecektir.

Teorik olarak dış yardımların, tam da bu süreçte kalkınmayı hızlandırıcı etki yaptığı ve yatırımların istenen seviyeye gelmesinde yardımcı olduğu ileri sürülmektedir. Ancak bunun oluşabilmesi için yardım alan ülkenin, bu yardımları etkin bir şekilde kullanması gerekmektedir. Aksi hâlde yardımlar arttıkça etkin ve amaca yönelik olarak kullanılmazlarsa marjinal verimlilikleri giderek düşecektir. Sonuç olarak, dış yardımın öneminin kavranabilmesi için yardım alan ülkenin ekonomik kalkınmasına sağlanan katkılar değerlendirilmelidir (Başak, 1977, s. 23).

Ancak dünyanın mevcut durumu göstermektedir ki az gelişmiş ülkelerin kalkınmaları sürekli artan dış yardımlarla tetiklenecek bir "büyük itiş" ile gerçekleştirilecek kadar basit değildir. Bu ülkelerin kalkınma sorunlarının altında sosyoekonomik dinamiklerin yattığı açıktır, yani ülkelerin kendi

kendilerine kalkınamadıkları mı yoksa kalkınmalarına fırsat verilmediği için mi kalkınamadıkları iyi tespit edilmelidir. Ayrıca yoksulluğu sadece bir “kısır döngü” içerisine hapsederek tanımlamak, sorunun temelinde yatan tarihsel sömürge ilişkilerinin ve uluslararası ticaret sisteminde var olan tekelci yapının göz ardı edilmesine de neden olmaktadır (Karagöz, 2010, s. 11).

4. Dış Yardım Türleri

Kalkınma Yardımları Komitesi dış yardımları üç geniş kategoriye ayırmıştır: Birincisi, düşük ve orta gelirli ülkelere verilen Resmî Kalkınma Yardımlarıdır. İkincisi, görece daha zengin ülkelere (kişi başı geliri 9000\$’ın üzerinde olan ülkelere) ve eski Sovyetler Birliği ülkelerine verilen Resmî Yardımlardır. Sonuncusu ise sivil toplum kuruluşları, dernekler, dinî gruplar, özel şirketler vs. tarafından verilen Özel Gönüllü Yardımlardır (Radelet, 2006, s. 4). Ancak bu çalışmada daha kapsayıcı olduğu düşünülerek şu sınıflandırma yapılmıştır (Başak, 1977, s. 31): “İkili ve Çok Taraflı Yardımlar”, “Mali Yardım, Teknik Yardım, Gıda Maddeleri Yardımı”, “Bağış ve Ödünç Şeklindeki Yardımlar”, “Proje ve Program Yardımları” ve “Bağlı ve Serbest Yardımlar”.

4.1. İkili ve Çok Taraflı Yardımlar

Dış yardımlar, geldikleri kurumsal kaynak itibarıyla ikili ve çok taraflı olarak ayrılırlar. İkili yardımlar, yardımı veren ülke ile alan ülkenin aralarında yaptıkları bir yardım anlaşması gereğince bir ülkeden diğerine sağlanan yardımları belirtir. Çok taraflı yardımlar ise birden fazla katılımcının yardım sağlamasıyla oluşurlar (Radelet, 2006, s. 5). Çok taraflı yardımlarla ikili yardımlar arasındaki temel fark, çok taraflı yardımda yardım akışının iki hükümet yerine, uluslararası bir kurum ile yardım alan ülke arasında oluşmasıdır. Çok taraflı yardımlarda rol alan başlıca kuruluşlar ise Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, Birleşmiş Milletlere bağlı Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı gibi ajanslardır.

İkili yardımlar, iki ülkenin doğrudan iletişimi açısından etkin bir ikili ilişkiler aracıdır. Fakat genellikle bu yardımlar belirli şirketlerin veya sektörlerin çıkarları gözetilerek organize edilirler (Radelet, 2006, s. 6). Bununla birlikte, özellikle savaş sonrası ya da çatışma ihtimalinin olduğu ülkelerde çok taraflı yardımlar, daha kombine çalışmalar yapma imkânı verebilmektedir. Bu nedenle geniş çaplı organizasyon gerektiren durumlarda bir uluslararası kuruluş aracılığıyla

koordine edilen çok taraflı yardımlar, daha etkili sonuçlar doğurmaktadır (Akçay, 2012, s. 6).

4.2. Mali Yardım, Teknik Yardım, Gıda Maddeleri Yardımı

Yardımanın niteliğine göre dış yardımlar; mali yardım, teknik yardım ve gıda maddeleri yardımı şeklinde sınıflandırılabilirler. Mali yardımlar, çoğunlukla, belirli mal ve hizmetlerin satın alınabilmesi için sağlanan ödeme olanaklarını belirtir (Başak, 1977, s. 31). Genellikle hibe veya uygun ödeme olanaklı kredi olarak verilirler.

Teknik yardım, az gelişmiş ve gelişen ülkelerin, yatırım imkânları ve başta insan gücü olmak üzere tüm kaynaklarını etkili bir şekilde kullanma çabalarına yardımcı olmak amacıyla gelişmiş ülkelerin bilgi birikimini, tecrübesini ve uygulamada kullandığı metotları bu ülkelere aktarmasıdır (Barutçu, 1974, s. 1). Teknik yardımların öne çıkan özelliği ise uzmanlık gerektirmeleridir. Bu yüzden teknik yardımın aktarılacağı alanlardaki uzmanlar öncülüğünde bir yardım stratejisi geliştirilmelidir. Unutmamak gerekir ki bir ülkeye aktarılan mali yardımların etkinliği de teknik bilgi ve uzmanlık ile desteklendiği sürece beklenen katkıyı sağlayabilecektir (Akçay, 2012, s. 7).

Gıda maddeleri yardımı şeklindeki yardımlar ise gelişmemiş ülkedeki nüfus artışının yarattığı talebi karşılayabilmek için gelişmiş ülkelerin üretim fazlasından yaptığı transferlerdir. Doğal afet ve savaş gibi hâllerde de yaygın olarak görülürler.

4.3. Bağış ve Ödünç Şeklindeki Yardımlar

Dış yardımlar, yardım veren ve alan ülkeye yüklenen mali külfetler açısından bağış ve ödünç olarak ayrılmaktadır. Bağış için herhangi bir geri ödeme zorunluluğu yoktur ve alıcıdan bir karşılık beklemeden yapılan aynı ya da nakdi yardımları ifade eder, yani bir çeşit transfer ödemesidir (Brech ve Potrafke, 2013, s. 6).

Ödünçler ise yardım anlaşmasında saptanmış bulunan süre içinde ve belirli bir faiz oranı üzerinden geri ödenecektir. Çok taraflı yardımlar genellikle ödünç şeklinde olmakla beraber, Birleşmiş Milletler tarafından yürütülen bazı programlar gereğince sağlanan yardımlar bağış biçimindedir. Teknik yardımlar, çoğunlukla, bağış olarak verilmekte; ancak yardımı alan ülkenin de bir miktar mali katkısı gerekmektedir. Gıda maddeleri yardımı ise bağış veya bağış benzeri

konumundadır (Başak, 1977, s. 32). 1970'lerden itibaren resmî kalkınma yardımları içinde borçların payının, ciddi şekilde düştüğü gözlenmiştir (Brech ve Potrafke, 2013, s. 7).

4. 4. Proje ve Program Yardımları

Dış yardımlar karşıladıkları finansman gereksinmesi açısından da sınıflandırılırlar. Proje yardımları, az gelişmiş bir ülkenin kendi kaynaklarıyla gerçekleştiremeyeceği bir proje için yalnızca bu projenin uygulanmasında kullanabileceği, dışarıdan uygun koşullarda sağlanan krediler veya hibelerdir. Program kredileri ise herhangi bir projeye konu olmaksızın ülkenin ödemeler dengesi düzensizliklerini gidermek amacıyla dışarıdan sağlanan uygun faizli ve uzun vadeli kredileri içermektedir (Öztürk ve Öztürk, 2012, s. 15).

Proje yardımlarında, özellikle ABD'nin, iki aşamalı bir kredi sistemi uyguladığı görülmektedir. Uygun koşullarda kredi olanakları içeren yardım anlaşması, yardım alan ülke ile yapılmaktadır. Borcu faiziyle beraber yüklenen hükümet, projeyi gerçekleştirecek olan kuruluşa söz konusu krediyi devretmekte; fakat yardım anlaşmasında belirlenen faiz oranından daha yüksek bir faiz oranı uygulamakta ve ödeme süresini projenin olanaklarına göre belirlemektedir. Böylece, devlet gelirlerini arttırırken dış borç ödemelerinin ödemeler bilançosu üzerindeki olumsuz etkisi de azaltılmış olacaktır (Başak, 1977, ss. 32-33).

4. 5. Bağlı ve Serbest Yardımlar

Dış yardımlar, sağlanan fonların harcanma yetkisi açısından ise bağlı ve serbest yardımlar olarak ayrılmaktadırlar. Eğer yardım anlaşması yapılırken yardımın belirli mal ve hizmetler için harcanılması şartı koşuluyorsa yardım alan ülkenin harcama yetkisi söz konusu olmayacaktır. İşte bu tip dış yardımlar, bağlı yardımlardır. Bağlı yardımlar uygulamada genelde iki şekilde görülür. İlki kaynağa bağlı yardımdır. Burada yardımı alan ülkenin, bu fonlarla yapacağı ithalatı, yardımı veren ülkeden yapması gerekmektedir. Böylece, yardımı veren ülkenin verdiği yardımlardan ötürü döviz kaybına uğraması önlenmiş olur. Bağlı yardımın ikinci türü ise yardımın hangi amaçla, daha doğrusu hangi projenin gerçekleştirilmesinde kullanılacağıнын önceden belirtilmesi şeklinde görülür. Genelde uygulamada bu iki tip bağımlılık bir arada görülmüştür (Başak, 1977, s. 33). Bağlı yardımlar artık eskisi kadar popüler değildir. 1980'lerde resmî kalkınma

yardımlarının yaklaşık %60'ı bağılı yardım şeklindeyken günümüzde %10'lar civarına düşmüştür (Brech ve Potrafke, 2013, s. 9).

Serbest yardımlar ise kullanılışları bakımından çok daha özgür yardımlar olup yardımın verildiği kaynağa da belirli bir projeye de bağlanmamışlardır. Yardımı alan ülke, yardımı kullanmada geniş yetkiye sahiptir. Şüphesiz pratikte bu kadar serbestlik söz konusu değildir. Ancak belirli bir projenin uygulanmasında verilen yardımlar için projenin gerektirdiği mal ve hizmetlerin yardım alan ülke tarafından satın alınmasında, genellikle yardımı sağlayan çok taraflı kurumun üyesi olan ülkeler arasında bir ihale yapılmakta ve nihayetinde en uygun teklifi yapan firma, ihaleyi kazanmaktadır (Başak, 1977, s. 33).

5. Sonuç

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde, önce siyasal ve askerî kaygılarla ortaya çıkan, daha sonra ticari ve ekonomik nedenlerle geliştirilen ekonomik amaçlı dış yardımların hacimlerinde ciddi artışlar olmuştur. Ancak her ne kadar gelişmiş ülkeler millî gelirlerinin %0,7'sini resmî kalkınma yardımlarına ayıracaklarını taahhüt etseler de bu orana fazla sadık kalınmadığı görülmektedir (TİKA, 2013).

Gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerin, kalkınmak için gerekli fiziki ve beşeri sermayelerinin yetersiz olduğu açıktır. Kalkınma yardımlarının teorik gerekçesi de gelişmiş ülkeler ile gelişme çabasında olan ülkeler arasındaki gelir dengesizliğinin giderilmesi, hiç olmazsa azaltılmasıdır. Şüphesiz burada amaçlanan gelişmekte olan ülkeleri ardı kesilmez bir "yardım ile kalkınma" sürecine sokmak değildir. Öne sürülen hedef, yardım alan ülkelerin belirli bir süre sonunda kendi kendine sürdürebildikleri bir büyüme ve kalkınma sürecine girmeleridir. Burada dış yardımlar ile sadece bir millî gelir büyümesi değil, aynı zamanda gelişmekte olan ülkelerin, bilgi ve becerilerini arttırmaları, "yaparak öğrenme" süreciyle pozitif dışsallıklar meydana getirmeleri de amaçlanmaktadır.

Dış yardımların oluşturduğu ekonomik etkiler, büyüme-kalkınma kuramları çerçevesinde ele alınmıştır. Genellikle tasarrufların yol açtığı yatırımlara ve dış ticaret açıklarına yoğunlaşan bu kuramlar, dış yardımların ekonomik büyüme ve kalkınmaya katkı sağlayacağını öne sürmüşlerdir. Ancak yapılan birçok ampirik çalışmada, dış yardım ile ekonomik büyüme arasında anlamlı ilişkiler bulunamamıştır.

Kapitalist sistemin hegemonyasını sürdürmeye devam ettiği günümüzde, ülkeler arasında ve bölgeler arasında gelişmişlik farkları da devam etmektedir. Bu farklılığın ve hatta uçurumun nedenlerini inceleyen çalışmalar bir yana bırakıldığında dış yardımların eşitsizlikleri giderme yetisi teorik boyutta incelenip kabul edilebilir olsa da pratikte dış yardımların eşitsizlik gidermekten ziyade, bağımlılığı sürdürme yönünde sonuçlar doğurduğu görülmektedir. Bölgesel olarak ülkemizin de içerisinde bulunduğu coğrafyaya baktığımızda gelişmiş ülkelerin dış yardımlar vasıtasıyla gelişmekte olan bölge ülkelere yaptıkları yardımların toplumsal ve ekonomik olarak nasıl katkı sağladığı veya sağlayacağı, gelecekte de bizi fazlaca meşgul edecek çalışmalar arasında yer alacak gibi görülmektedir.

Kaynakça

- Akçay, E. (2012). *Bir dış politika enstrümanı olarak Türk dış yardımları*. Ankara: Turgut Özal Üniversitesi Yayınları.
- Atmaca, T. (2004). *Teknik yardım projelerinin hazırlanması, uygulanması, izlenmesi ve değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi). T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı Eğitim Kültür ve Sosyal İşbirliği Daire Başkanlığı, Ankara.
- Barutçu, A. (1974). *Teknik yardımın politika, uygulama ve değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi). Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.
- Başak, Z. (1977). *Dış yardım ve ekonomik etkileri Türkiye 1960-1970*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Brech, V. ve Potrafke, N. (2014). Donor ideology and types of foreign aid. *Journal of Comparative Economics*, 42(1), ss. 61-75.
- Djankov, S., Montalvo, J. G. ve Reynal-Querol M. (2008). The curse of aid. *J Econ Growth*, 13, ss. 169-194.
- Doğan, A. (2006). Dış yardımın ekonomik büyümeye etkisi: Alt-Sahra Afrika örneği. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 56(2), ss. 121-139.
- Domar, D. E. (1946). Capital expansion, rate of growth and employment. *Econometrica*, 14(2), ss. 137-147.
- Dursun, H. (2006). Dış yardımla ekonomik büyüme ve kalkınma. *Kamu-İş Dergisi*, 8(4), ss. 191-198
- Harrod, R. F. (1939). An essay in dynamic theory. *The Economic Journal*, 193(43), ss. 14-33.
- Helgesen, V. (2011). The butterfly effect and The Arab Spring. Erişim tarihi: 15. 03. 2015, <http://www.idea.int/news/butterfly-arab-spring.cfm>.
- Karagöz, F. (2010). Yoksulluk tuzağı ve dış yardım: Eleştirel bir yaklaşım. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, ss. 1-13.
- Karagöz, F. (2013). Bir kalkınma reçetesi olarak dış yardım: Türkiye'nin verdiği resmi kalkınma yardımlarının değerlendirilmesi. E. Tahsin (Ed.). *Türkel Minibaşa armağan - kriz, kalkınma ve Türkiye ekonomisi seçme yazılar* (ss. 317-352). İstanbul: Derin Yayınevi.

- Kattel, R., Kregel, J. A. ve Reinert, E. S. (2011). The relevance of Ragnar Nurkse and classical development economics. *Working Papers in Technology Governance and Economic Dynamics*, 21, ss. 1-34.
- Knack, S. (2004). Does foreign aid promote democracy? *International Studies Quarterly*, 48, ss. 251-266.
- Leibenstein, H. (1958). Economic backwardness and economic growth. *The American Economic Review*, 5(48), ss. 1020-1023.
- OECD. (2008). *The Paris declaration on aid effectiveness and the Accra agenda for action 2005/2008*. Paris: OECD.
- Öztürk, H. ve Öztürk, S. (2012). *Türkiye'nin dış yardım stratejisi: Sorunlar ve öneriler* (Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, Rapor No: 54). İstanbul: Bilgesam Yayınları.
- Radelet, S. (2006). A primer on foreign aid (Ön Makale No: 92). Erişim Tarihi: 13.03.2015, http://www.cgdev.org/files/8846_file_WP92.pdf
- Rajan, R. ve Subramanian, A. (2007). Does aid affect governance? *American Economic Review*, 97(2), ss. 322-327.
- Rosenstein-Rodan, P. N. (1957). Notes on the theory of the 'big push'. Cambridge, Mass.: Center for International Studies, Massachusetts Institute of Technology.
- Rostow, W. W. (1956). The take-off into self-sustaining growth. *The Economic Journal*, 66(261), ss. 25-48.
- Sogge, D. (2002). *Give and take: What's the matter with foreign aid*. Canada: Fernwood Publishing.
- Sogge, D. (2003). *Kaşık ve kepçe: Dış yardım hakkında bilmek istediğiniz her şey*. (M. Sağlam, Çev.) İstanbul: Çitlembik Yayınları.
- T. C. Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü (2014). *Türkiye'nin dış yardımları*. Erişim tarihi: 14. 03. 2015, <http://kdk.gov.tr/haber/turkiyenin-dis-yardimlari-2013/494>.
- Yardım [Tan. 1, 2, 3, 4, 5]. (b.t.). *Türk dil kurumu güncel Türkçe sözlük* [TDK]. Erişim tarihi: 15.03.2015, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.55042b3eb8d917.08660525.

- Thorbecke, E. (2000). *The evolution of development doctrine and the role of foreign aid, 1950-2000*. Erişim tarihi: 14. 03. 2015, <http://are.berkeley.edu/courses/ARE251/2004/papers/Thorbecke.pdf>.
- Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı [TİKA]. (2013). *Dış yardımların düzenlenmesi: seçilmiş ülke uygulamaları 2011/2012*. Erişim tarihi: 10. 03. 2015, <http://www.kdk.gov.tr/sayilarla/turkiyenin-dis-yardimlari/35>.
- Üçkuş, Ö. ve Kendirci, B. (2012). Teoriden uygulamaya dış yardım. *Sayıştay Dergisi*, 86, ss. 57-77.